

VISUOMENINIO DARBO PASIDALIJIMO IR GAMYBOS SPECIALIZAVIMO KATEGORIJŲ KLAUSIMU

L. JURGIENE

Komunistų partija ir Tarybinė vyriausybė ekonomistams kelia uždavinią „ekonomikos mokslų srityje sutelkti dėmesį, kad būtų parengtos efektyviausios formos ir metodai, įgaliną remtis objektyviais ekonomikos dėsniais liaudies ūkio planinio valdymo praktikoje, kad būtų tobulinamas perspektyvinis ilgalaikis planavimas ir būtų išspręstos mokslo ir technikos pažangos spartinimo, visuomeninės gamybos intensyvinimo ir jos ekonominio efektyvumo visokeriopo didinimo problemos“ (2, p. 219—220). Kaip matome, šalia techninio gamybos tobulinimo pirmąją reikšmę yra teikiama visuomeninės gamybos organizavimo procesui ir tobulėnei jos dinaminei struktūrai sukurti.

Neišvengiama ir būtina visuomeninės gamybos organizavimo sąlyga yra darbo pasidalijimas tarp gamintojų, kadangi atskiras individas negalėtų aprėpti visų gamybinės veiklos sričių, o patenkinti jo, kaip visuomenės nario, individualius poreikius yra neįmanoma be visuomeniškai organizuoto gamybos proceso, kurio vidinę dinaminę būklę ir įvairiapusių ryšius tarp atskirų jo elementų nulemia būtent darbo pasidalijimo visuomenėje laipsnis. Šio ekonominio reiškimo esmė ir vystymasis iki stambiosios mašininės gamybos imtinai apibūdinami K. Markso „Kapitalo“ I tome, tačiau, pakitus socialinėms ekonominėms sąlygoms, vykstant mokslo ir technikos revoliucijai, tiesiogiai ar netiesiogiai veikiančiai visas gamybos ir visuomeninio gyvenimo sritis, visuomeninis darbo pasidalijimas, kaip viena svarbiausių gamybos organizavimo priemonių, virsta iš gaivališkai susiklostančio tikslingai formuojamam socialiniu ekonominiu reiškiniu, kuriuo pagrįstai domisi tarybiniai ekonomistai.

Pradinis momentas, nagrinėjant ekonominius reiškinius, yra jų vietos ir objekto apibūdinimas; dėl to tikslinga visų pirma konkretizuoti mūsų nagrinėjamo reiškimo objekto — sąvokos „darbas“ — prasmę.

Pirmausia, darbas yra funkcionuojanti gamybos objekto, gamybos priemonių ir tikslingos žmonių veiklos visuma, t. y. darbo arba gamybos procesas, kurio organinė sudėtinė dalis yra **pats darbas**, kitaip tariant, žmogaus fizinių bei protinių tikslingų veiksmų visuma, nukreipta konkrečiam rezultatui pasiekti. Kai kurie ekonomistai linkę manyti, kad ši sudėtinė darbu arba gamybos proceso dalis savarankiškai išreiškia darbo sąvoką arba yra atskira darbo forma (20, p. 4), kas, reikia manyti, reikštų, kad gamyba apibrėžiama be dviejų jos elementų (objekto ir gamybos priemonių), ir sistemos savybės, atsirandančios tik dėl elementų sąveikos, būtų suteikiamos atskiram sistemos elementui. Darbo arba ga-

mybos procesu laikome gamybinių jėgų funkcionavimą. Vadinas, šis darbas yra konkretaus pobūdžio, arba, F. Engelso žodžiais tariant, tai darbas, „techninė prasmė“.

Antra, kadangi darbas nuo pat pirmyktės bendruomeninės santvarkos, o tuo labiau prekinėje gamyboje, yra visuomeninio pobūdžio, jis atspindi gamybos procese pasireiškiančius gamintojų tarpusavio santykius. Šiuo požiūriu darbas — tai visuomeninis gamybinis santykis, tai abstraktusis darbas, sukuriantis vertę arba mainomąją vertę, kuri, kaip rašė K. Marksas, yra ne kas kita, kaip atskirų asmenų darbo, savo pobūdžiu lygaus ir visuotinio, tarpusavio santykis, ne kas kita, kaip daiktinė specifiskai visuomeninės darbo formos išraiška.

Dvejopai aiškinant darbo sąvoką, reikia skirti: iš vienos pusės — visuomeninio darbo proceso pasidalijimą, kurį K. Marksas charakterizavo kaip visų ypatingų gamybinės veiklos rūšių visumą, kaip bendro visuomeninio darbo, gaminančio vartojamąsias vertes, būvį; iš kitos pusės — visuomeninio darbo pasidalijimą kaip žmonių visuomenės pasiskirstymą, susiskaidymą į socialines grupes pagal jų dalyvavimą visuomeninėje gamyboje (šią mintį K. Marksas išreiškė taip: darbo pasidalijimas sukūrė kastas, t. y. socialinę darbo pasidalijimo pusę). Šio momento ypatybė yra ta, kad čia tarp žmonių susiklosčiusių gamybinių santykių objektas yra ne gamybos materialinės sąlygos, o pati visuomeninė gamybinė veikla.

Iš to, kas aukščiau pasakyta apie dvi visuomeninio darbo pasidalijimo puses, būtų klaidinga susidaryti nuomonę, kad techninis darbo pasidalijimas ir darbo pasidalijimas siauresne socialine ekonomine prasme yra du skirtingi savarankiški reiškiniai, dvi savarankiškos darbo pasidalijimo rūšys ir pan. Mūsų nuomone, tai yra dvi organiškios vienybės pusės, lygiavertės ir glaudžiai susijusios tarpusavyje. Šias dvi vienos kategorijos puses laikyti savarankiškoms atskiroms kategorijomis būtų neteisinga, nes tokiu atveju šios abi kategorijos atitrūktų viena nuo kitos, ir sąryšio tarp jų tektų ieškoti papildomų kategorijų pagalba. Tuo tarpu tarp visuomeninio darbo pasidalijimo ir jo dviejų pusių yra dialektinis ryšys, kaip tarp atskirybės ir bendrybės, ta prasme, kad bendrybe šiuo atveju laikome visuomeninį darbo pasidalijimą, o atskirybėmis — jo techninę ir socialinę ekonominę puses. Pažeidžiant šį dialektinį sąryšį, prarandamas visuomeninio darbo pasidalijimo, kaip ekonominės kategorijos, kokybinis apibrėžtumas ir klaidingai suvokiama jo esmė. Teisingai suprasti šį reiškinį svarbu todėl, kad šis klausimas tiesiogiai susijęs su visuomeninio darbo pasidalijimo, kaip ekonominio reiškinio, vietos nustatymu visuomeniniame gamybos procese, taip pat su atitinkančios šį reiškinį ekonominės kategorijos vietos nustatymu kitų politinės ekonomijos kategorijų tarpe.

Visuomeninio darbo pasidalijimo kategorijos vietos problemą įvairūs autoriai sprendžia dažnai gana skirtingai, tačiau iš esmės visas nuomones galima suskirstyti į tris grupes.

Visų pirma, tai kurie autoriai visuomeninį darbo pasidalijimą mėgina priskirti gamybinių jėgų elementams. Štai, pavyzdžiui, E. Jefremova tokią savo poziciją grindžia taip: laikydama nuosavybės santykius visos gamybinių santykių sistemos pagrindu, autorė mano, kad nuosavybės santykiuose vykstančius poslinkius bei pasikeitimus paruošia ir nulemia visuomeninio darbo pasidalijimo raida. E. Jefremovos nuomone, šie du procesai nesutampa laiko atžvilgiu (15, p. 14—25), t. y. ankstyvesni pasikeitimai visuomeniniame darbo pasidalijime sukelia vėlesnius pokyčius nuosavybės santykiuose. Mūsų nuomone, čia visuomeninis darbo pasidalijimas paverčiamas kažkokia trečia tarpine grandimi sistemoje „gamybi-

nės jėgos — gamybiniai santykiai", nors bazę visuomeniniam darbo pasidalijimui sudaro gamybinių jėgų vystymasis. Dar K. Marksas nuosavybės ir visuomeninio darbo pasidalijimo santykių klausimu yra nurodęs, kad skirtingos darbo pasidalijimo išsivystymo pakopos yra kar-
tu ir skirtingos nuosavybės formos.

Ypatingai kategoriškai minėtos pozicijos laikosi S. Grigorjanas (14, p. 19); jo nuomone, gamybinės jėgos susideda iš penkių elementų, jų tarpe ir visuomeninio darbo pasidalijimo. Šiai nuomonei argumentuoti autorius cituoja ištrauką iš „Pridedamosios vertės teorijų" II dalies, kur K. Marksas, minėdamas antikinius laikus, materialinių gamybos jėgų (pajėgumų) tarpe nurodo ir darbo pasidalijimą. Be abejo, nesiskaityti su tuo negalime, tačiau autorius šiuo atveju suabsoliutina ir per daug kategoriškai vertina šį K. Markso posakį, kadangi čia veikia kalbama apie gamybos veiksnius, o ne gamybinių jėgų sudėtinus elementus. Jis neatsižvelgė į tai, kad kitose jo minimose ir nepaminėtose ištraukose K. Marksas ir F. Engelsas visuomeninį darbo pasidalijimą laiko tik veiksnium, svertu, keliančiu visuomeninio darbo gamybinių pajėgumą, kas jokių būdu nereikšmia, kad šis ekonominis reiškinys gali būti laikomas materialia gamybinių jėgų sudėtine dalimi. Tiesiog veiklos mainai, vykstantys gamybos procese, sudaro jo esminę pusę, visuomeniniai santykiai (kurie priskiriamas ir darbo pasidalijimas) atlieka gamybos sąlygos vaidmenį.

Daugelis kitų ekonomistų nėra tiek kategoriškai minėtu klausimu, tačiau būdami „tarpinėje" pozicijoje, labiau linksta palaikyti aukščiau minėtą nuomonę (7, p. 84—86; 13). Metodologiniu požiūriu kiek neapibrėžtos pozicijos, mūsų nuomone, laikosi L. Berri, L. Logvinovas, I. Sigovas ir kt. (3, p. 3; 4, p. 5; 9, p. 100—101; 17), vertinantys visuomeninį darbo pasidalijimą kaip gamybinių jėgų elementą, sudėtinę dalį, bet tokią dalį, kurios socialine ekonomine forma perauga gamybinių jėgų ribas ir apibūdina pastarąsias iš visuomeninės pusės. Iš to išeina, kad vienas ir tas pats ekonominis reiškinys yra kartu ir socialinis ekonominis santykis, ir savo paties materialinė techninė prielaida; tuo yra niveliuojamos gamybinės jėgos ir gamybiniai santykiai nagrinėjamos problemos požiūriu.

Gana savotiška yra šiuo klausimu V. Kornijenko nuomonė: visuomeninis darbo pasidalijimas ir visuomeninis gamybos pasidalijimas yra dvi skirtingos kategorijos, ir darbo pasidalijimas yra gamybos pasidalijimo elementas, besiskiriantis nuo pastarojo taip, kaip elementas, atskira dalis gali skirtis nuo visumos (6, p. 10—11). Šio skirtumo pagrindu yra laikomas paties autoriaus išvestas skirtumas tarp „darbo proceso" ir „gamybos proceso" sąvokų. Mūsų nuomone, čia V. Kornijenko susiaurina darbo proceso turinį, suveddamas jį tik į paties žmogaus veiklą, kas prieštarauja K. Markso žodžiams: „Paprastieji darbo proceso momentai yra šie: tikslinga veikla, arba pats darbas, darbo objektai ir darbo priemonės" (1, p. 163). Žengdamas pasirinkta kryptimi, autorius daro tokią išvadą: visuomenės vystymesi buvo laikotarpis, kuomet pasireiškė tik gamybos pasidalijimas, o darbo pasidalijimo iš viso nebuvo. Reikia suprasti, kad ir komunizmo fazėje beliks tik „gamybos pasidalijimas", nes darbo pasidalijimas, kaip jį supranta V. Kornijenko, prieštarauja darbo kaitos dėsniui.

Tikriausiai būtų teisingiausia visuomeninį darbo pasidalijimą priskirti gamybinių santykių sistemai. Žmonių santykiai gamyboje, kurie susiklostė, pirma, dėl gamybinių procesų diferencijavimosi, specializuojantis atliekamų darbų formoms, ir, antra, dėl jų integravimosi visuomeninės gamybos mechanizme, vykstant mašinams gamybinės veiklos rezultatais, gali būti apibūdinti kaip visuomeninis darbo pasidalijimas. Šis gamybinis santykis, matyt, bendroje gamybinių santykių sistemoje

atlieka tam tikra prasme išeities pozicijos vaidmenį, kadangi yra būtina abstrakti gamybos vystymosi sąlyga, sudaranti prielaidas pasireikšti ir planingumo bei proporcingumo, ir paskirstymo, ir prekiniam piniginiam santykiams. Nagrinėjant visuomeninio darbo pasidalijimo, kaip ekonominės kategorijos, vietas klausimą, norėtusi prisiminti F. Engelso žodžius. Kalbėdamas apie senojo gamybos būdo pakeitimą, jis ypač pabrėžė darbo pasidalijimo, kaip visuomeninės darbo organizacijos formos, pakeitimo svarbą. Tai visiškai suprantama, nes revoliuciniu keliu galima panaikinti ar pakeisti tik tai, kas priklauso visuomeninių santykių sferai. Tuo tarpu gamybinės jėgos kiekviena ekonominė formacija „paveldi“ iš ankstesnės formacijos, o techniniu požiūriu netgi revoliuciniai poslinkiai, kurie vyksta šioms formacijoms besivystant, gali vykti ir vieno gamybos būdo ribose.

Kaip matėme, nustatant visuomeninio darbo pasidalijimo vietą tarp kitų ekonominių kategorijų, pasitaiko skirtingų, kartais netgi priešingų nuomonių. Visuomeninio darbo pasidalijimo specifika yra visų pirma ta, kad šis ekonominis santykis pasireiškia visuotinio gamybos dėsnio pavidalu; antra, jis yra dvilypis santykis: iš vienos pusės — tai kiekybinis diferencijuotų gamybinių procesų santykis (t. y. techninis darbo pasidalijimas), iš kitos — santykis, susiklostantis socialinėje visuomeninio gyvenimo sferoje dėl žmonių priklausymo vienam ar kitam socialiniam sluoksniui arba profesinei grupei. Dėl visuomeninio darbo pasidalijimo, kaip ekonominio santykio, specifiskumo, nulemiančio jo tiesioginį sąryšį su gamybinių jėgų vystymosi procesu, mūsų nuomone, ir nesutaria daugelis tarybinių ekonomistų.

K. Marksas pavadino visuomeninį darbo pasidalijimą koegzistuojančiu darbu, t. y. skirtingų darbo rūšių, pasireiškiančių skirtingais produktais, koegzistavimu. Tačiau ten, kur tarp skirtingų darbo rūšių nėra organizacinių ryšių, mainų gamybinės veiklos rezultatais, nėra ir visuomeninio darbo pasidalijimo. Ne paprasta aritmetinė skirtingų darbų suma, o jų organinė visuma sudaro visuomeninės gamybos sistemą. Būtent darbo specializavimas ir kooperavimas, kaip visuomeninės kolektyvinės žmonių gamybinės veiklos formos, nulėmė tai, kad atskiras gamintojas materialinių gėrybių gamybos sferoje užleido vietą visuminiam darbininkui, o individualios pagal savo naudojimo pobūdį gamybos priemonės virto visuomeninio darbo proceso priemonėmis ir objektais.

Laikydami visuomeninį darbo pasidalijimą gamybiniu santykiu, tuo pačiu turime omenyje, kad jis yra plačios hierarchinės gamybinių santykių sistemos elementas, glaudžiai susijęs su kitais šios sistemos elementais, ir pirmiausia su pagrindiniu gamybiniu visuomeninės ekonominės formacijos santykiu — gamybos priemonių nuosavybės forma¹. Laiške Anenkovui 1846 m. gruodžio 28 d. K. Marksas rašė, kad visuomeninis darbo pasidalijimas reiškia santykius, kurių visuma sudaro tai, kas yra vadinama nuosavybe. Matyti, čia nėra reikalo smulkiau aiškintis, ar nuosavybė reiškia „santykių visumą“, ar „tėra“ pagrindinis gamybinis santykis. Laikome, kad iš esmės tai tas pats. Ryšys tarp pagrindinio gamybinio santykio, kaip esminės sistemos grandies, ir visuomeninio darbo pasidalijimo, kaip tos pačios sistemos elemento, būtų, aišku, apčiuopiamesnis ir paprasčiau išaiškinamas, jeigu pagrindiniu socializmo² gamybiniu santykiu laikytume draugišką bendradarbiavimą ir savitarpio pa-

¹ Tarybinėje ekonominėje literatūroje dar nėra galutinai išaiškinta, kokį gamybinių santykių laikyti pagrindiniu; matyt, būtent gamybos priemonių nuosavybės forma yra pagrindinis ekonominis santykis.

² Čia ir toliau apsiribojama komunistine visuomenine ekonomine formacija, kadangi autorė domina visuomeninio darbo pasidalijimo būklė būtent šiomis sąlygomis.

galbą. Abu minėtieji santykiai susidaro betarpiškai, organizuojant darbo procesą ir istoriškai konkrečius visuomeninius ekonominius ryšius, nusistovėjęs tarp gamintojų darbo proceso eigoje, tuo tarpu nuosavybės ir darbo pasidalijimo sąryšis yra netiesioginis ir jo mechanizmą sudaro specifinių ekonominių dėsnių veikimas. Šie dėsniai gali pasireikšti tik gamybos priemonių visuomeninės nuosavybės sąlygomis, veikiant visuomeniniam darbo pasidalijimui, kaip gamybos vystymosi veiksniai. „... Darbo pasidalijimas ne tikrai supaprastina ir pagausina kokybiškai skirtingus visuomeninio visuminio darbininko organus, bet ir sukuria tvirtą matematinį santykį kiekybinio šių organų dydžio. Kartu su kokybiniu visuomeninio darbo proceso suskaidymu jis išvysto kiekybines to proceso normas“ (1, p. 311). Kaip žinia, K. Marksas, remdamasis visuomeninės gamybos struktūros analize, išskyrė tris darbo pasidalijimo pakopas arba tris jo rūšis: bendrąją, specialųją ir pavienį darbo pasidalijimą (1, p. 315).

Prekinės gamybos sąlygomis tarp pavienio darbo pasidalijimo — iš vienos pusės, ir bendrojo bei specialaus — iš kitos, yra tam tikras skirtumas: bendrasis ir specialusis darbo pasidalijimas reiškia skirtingų prekių gamybos procesų atsiskyrimą, o pavienis suskaido gamintojus pagal atliekamų darbų įvairovę vienuose ar keliuose gamybos procesuose ribose. Gamintojų ryšius bendrojo ir specialaus darbo pasidalijimo lygyje nulemia prekiniai piniginiai santykiai, tuo tarpu pavienis darbo pasidalijimas formuoja betarpiškai kooperuotus ryšius tarp gamintojų.

Visuomeninio darbo pasidalijimo kategorija yra susijusi su gamybos specializavimu, kuris praktiškai yra visuomeninio darbo pasidalijimo forma. Todėl, nagrinėjant darbo pasidalijimą, tenka nagrinėti ir gamybos specializavimą. Tiesa, kartais nustatant tikslų santykį tarp šių kategorijų, kyla nesutarimų.

Dažnai gamybos specializavimu laikomas specialusis darbo pasidalijimas, pasireiškiantis įmonių specializavimu (8, p. 33—34; 11, p. 8). Kai kurie autoriai (5, p. 10—11) šiai nuomonei paremti naudojami ištrauka iš V. Lenino veikalų „Vadinamuoju rinkų klausimu“, kur nurodoma, kad „darbo pasidalijimo padidėjimas veda į augimą rinkos. Rinkos dydis, tiksliai atitinka visuomeninio darbo specializacijos (=pasidalijimo) laipsnį...“ (Raštai, t. 1, p. 78—81). Čia, aišku, krinta į akis V. Lenino nurodomas tapatumas tarp specializavimo ir visuomeninio darbo pasidalijimo. Tačiau reiktų atsižvelgti į tai, kad minimo veikalų skyriuje, kur kalbama apie rinkos augimą gamybos šakinio specializavimo pagrindu, ši mintis vystoma, remiantis K. Markso visuomeninio darbo pasidalijimo klasifikacija, ir omenyje turimas būtent specialusis darbo pasidalijimas. Todėl teigti apie visuomeninio darbo pasidalijimo ir specializavimo tapatumą vien tik minėtos ištraukos pagrindu nepagrįsta. Šių ekonominių kategorijų tarpusavio santykis yra sudėtingesnis.

Tuo labiau nepagrįstas yra G. Graniko ir V. Gromovo tvirtinimas, kas specializavimas pilnai išreiškia visuomeninio darbo pasidalijimo turinį (pabraukta mano — L. J.) (5, p. 11). Tai prieštarauja marksistinei pažiūrai, kad vien tik specialių gamybinės veiklos sričių atsiskyrimas dar nesudaro visuomeninio darbo pasidalijimo sistemos: tik tuomet, kai vyksta šių veiklos rūšių rezultatų mainai ir susiklosto ekonominiai ryšiai tarp skirtingų gamybos sričių, kai kolektyvinio darbo sistema apima gamintojų specializacijos ir sujungimo į vieną mechanizmą santykius, tik tuomet galima šnekėti apie visuomeninį darbo pasidalijimą, kaip ekonominių procesų sistemą. Kaip jau buvo minėta, visuomeninis darbo pasidalijimas yra dvipusis reiškinys: iš vienos pusės — jo esmė išreiškia gamybos (darbo) proceso specializavimą, iš kitos — paprastos ar sudė-

tingos kooperuotos sistemos sukūrimas. Ir nesvarbu, kurią visuomeninio darbo pasidalijimo pakopą — bendrąją, specialiąją ar pavienę — turėsime omenyje: materialinės gamybos atskyrimas nuo negamybinės sferos reikš funkcinių socialinio ekonominio pobūdžio visuomenės narių specializavimąsi, kuriant visuminį visuomeninį produktą; materialinėje gamyboje bet kuris darbo pasidalijimas reiškia gamybos ir gamintojų specializavimąsi, kuriant konkretų produktą. Tai pasireiškia specializuotų šakų, įmonių atskyrimu, specializuotų cechų ir darbo barų išskyrimu įmonių viduje. Specializuotoms gamyboms (šakoms, įmonėms, cechams, darbo barams) visada būdinga specifiniai įrengimai, specifinis technologinis procesas, gamybinis aparatas ir specializuota kadro sudėtis. Specializavimas vyksta ir specialaus, ir pavienio darbo pasidalijimo lygyje. Taigi ir bendras, ir specialus, ir pavienis darbo pasidalijimas, paimti **vienpusiškai**, yra tapatūs specializavimui. Aišku, nereikia užmiršti, kad skirtingose visuomeninėse ekonominėse formacijose, kaip ir skirtingose materialinės gamybos sferose, specializavimas priklausomai nuo sąlygų ir situacijos pasireiškia konkrečiomis formomis. Sąryšį tarp visuomeninio darbo pasidalijimo ir specializavimo kategorijų geriausiai nusako bendrybės ir atskirybės kategorijų santykis.

Nemaža dalis tarybinių ekonomistų specializavimą kartu su kooperavimu laiko visuomeninio darbo pasidalijimo forma (10, p. 3, 11; 11, p. 8; 12, p. 5; 19, p. 6 ir kt.). Mūsų nuomone, ši pozicija labiausiai pagrįsta, kadangi tai atitinka marksistinį-lenininį turinio ir formos kategorijų supratimą. Gamybos specializavimą, kooperavimą, kombinavimą, koncentravimą, teritorinį gamybinių jėgų išdėstymą — visus šiuos ekonominius reiškinius sieja tai, kad jie išreiškia bendrą turinį: dinaminę gamybos organizavimo būklę, kurią nulemia visuomeninio darbo pasidalijimo laipsnis. Turinio ir formos sąryšio dialektika, būdinga šių kategorijų tarpusavio santykiui, mano nuomone, kyla iš darbo pasidalijimo objektyvaus ir specializavimo subjektyvaus pobūdžio. Reikia pažymėti, kad visuomeninio darbo pasidalijimo esminis formos yra gamybos specializavimas bei kooperavimas, nes jos atspindi du esminius darbo pasidalijimo momentus: visuomeninės gamybos diferencijavimo bei integravimo procesus.

Specifinę vietą visuomeninio darbo pasidalijimo sistemoje užima profesinis darbo pasidalijimas. Kartais jį mėginama sutapatinti su pavieniu arba specialiuoju darbo pasidalijimu, nors tai nėra teisinga. Specialusis ir pavienis darbo pasidalijimas apima darbo (gamybos) procesą su visais jo sudėtiniais momentais, tuo tarpu kai profesinis darbo pasidalijimas — **tik patį darbą**, kaip žmogaus fizinę ir protinę veiklą gamybinėje ir negamybinėje sferose. Profesinis darbo pasidalijimas atspindi vieną iš visuomeninio darbo pasidalijimo diferenciacijos momentų, susijusių su gyvuoju gamybinių jėgų elementu. Pats darbas susiskaido į atskiras rūšis, žmonių grupės specializuojasi šiose skirtingose ir specifinėse veiklos srityse, tampančiose jų profesijomis, kurios dar smulkiau dalomos į specialybes. Būtent profesinis darbo pasidalijimas ryškiausiai atspindi socialinę visuomeninio darbo pasidalijimo pusę.

Profesinis darbo pasidalijimas nesutampa su kitomis darbo pasidalijimo formomis: nei su specialiuoju, nei su pavieniu darbo pasidalijimu, nors gali būti ir išimčių. Pavyzdžiui, jeigu įmonės viduje pasidalijimas tarp darbo vietų yra organizuotas technologinio specializavimo principu, tai pavienis darbo pasidalijimas sutampa su profesiniu, nes tuomet yra grupuojami specializuoti įrengimai (grupė tekinimo staklių, grupė frezavimo staklių ir pan.), kuriuos aptarnauja vienos profesijos darbininkai. Tačiau tai nėra taisyklė.

Taigi, turint omenyje, kad darbo sąvoka yra nevienareikšmė, tampa aiškus specifinis profesinio darbo pasidalijimo santykis su kitomis visuomeninio darbo pasidalijimo rūšimis. Įmonėse profesinis darbo pasidalijimas, iš vienos pusės, tapo sudėtine pavienio darbo pasidalijimo dalimi, o antra vertus, jis tam tikra prasme perauga pavienio darbo pasidalijimo ribas, nes apima ir gamybinę, ir negamybinę sferas, būdingas ir bendrajam, ir specialiajam darbo pasidalijimui.

Visuomeninio darbo pasidalijimo ir specializavimo vaidmuo visuomeninės gamybos sistemoje pasireiškia šių ekonominių reiškinių, kaip organizacinio pobūdžio veiksnių, poveikiu visuomeninės gamybos efektyvumui, kuris savo ruožtu priklauso kaip nuo gamybinių jėgų vystymosi, taip ir nuo veiksnių, susijusių su gamybiniais santykiais. Socializmo sąlygomis gamybinių santykių vaidmuo smarkiai išauga dėl jų prigimties, dėl betarpiškai visuomeninio darbo pobūdžio ir padidėjusio darbininkų aktyvumo bei kvalifikacijos lygio. Visuomeninis darbo pasidalijimas, kaip gamybinių santykių sistemos elementas, yra svarbus visuomeninio darbo našumo didėjimo šaltinis, nors mašininės gamybos sąlygomis darbo pasidalijimas nebeveidina tokio vaidmens, kaip rankiniu darbu pagrįstos gamybos sąlygomis. Tačiau kadangi nacijos gamybinių jėgų išsivystymo lygis akivaizdžiai atspindi darbo pasidalijimo išsivystymo laipsnyje, kaip sakė Leninai, tai, be abejo, aišku, kad visuomeninio darbo pasidalijimo tobulinimas, vystant specializavimą ir kooperavimą, turi skatinti ir gamybinių jėgų augimą. Pastarasis pasireiškia technikos tobulinimu, priešakinės technologijos įdiegimu, kompleksiniu mechanizavimu ir automatizavimu, veikiančių įrengimų modernizavimu, naujų ekonomiškų žaliavų panaudojimu ir t. t. — t. y. visu tuo, kas yra svarbiausi visuomeninio darbo našumo kėlimo veiksniai, kurie gali būti įgyvendinami tik aukšto gamybos koncentravimo ir specializavimo sąlygomis.

Nagrinėjant visuomeninio darbo pasidalijimo problemą, daug ginčijamasi dėl tolesnį darbo pasidalijimo perspektyvų. Kai kurie ekonomistai darbo pasidalijimą vertina kaip laikiną istorinį reiškinį, nurodydami daug jo vystymosi neigiamų bruožų, rodančių, jų nuomone, visuomeninio darbo pasidalijimo nykimą. Siems neigiamiems bruožams priskiriama: žmogaus sugebėjimų ir galimybių pritaikymo dirbtinis siaurinimas specializuotos veiklos sąlygomis — D. Kaidalovas netgi teigia, kad tai sukelia darbo laiko nuostolius ir pablogina bendrus gamybinius rodiklius (16, p. 27); nuovargis dėl pasikartojančių judesių; fiziologiniai pakitimai žmogaus organizme, sukeliantys profesines ligas; vienpusis asmenybės vystymasis ir pan. Ir šios krypties autorių nuomone, veikiant darbo kaitos dėsniai, visuomeninio darbo pasidalijimo sistema turi iš esmės keistis. Pagrindžiant šią hipotezę, remiamasi V. Lenino mintimi apie reikalingą panaikinti darbo pasidalijimą tarp žmonių, „auklėti, mokyti ir ruošti *visapusiškai išlavintus ir visapusiškai* paruoštus žmones, žmones, kurie *moka viską dirbti*“ (Raštai, t. 31, p. 31). Norėtusi pabrėžti, kad V. Leninas čia kalba apie darbo pasidalijimą tarp žmonių, turėdamas galvoje pavienį arba profesinį darbo pasidalijimą, kuris socializmo yra „paveldėtas“ iš kapitalizmo su visomis jo neigiamomis savybėmis. Aišku, pasikeičiant socialiniam ekonominiam darbo pobūdžiui, pakinta ir jo organizacinių formų turinys, todėl profesinis darbo pasidalijimas ne tik išlieka ir nėra žalingas, bet, augant darbuotojų techniniam bei kultūriniam lygiui, jis tampa vienu iš visuomeninio darbo našumo kėlimo veiksnių socializmo sąlygomis. Ir jeigu šnekama apie visuomeninio darbo pasidalijimo nykimą, tai šią idėją galima priimti tik viena prasme — kaip neigiamų darbo pasidalijimo pusių nykimą. Dar K. Marksas ir F. Engelsas rašė, kad „Aukščiausiojoje komunistinės visuomenės fazėje... išnyks žmogų

pavergia jo pajungimas darbo pasidalijimui. . (Rinktiniai raštai, t. 2, p. 14), bet ne pats darbo pasidalijimas.

Savo laiku darbinė mašina išvadavo žmogų nuo būtinybės apdoroti darbo objektą rankiniu instrumentu, o varomasis ir perduodamasis mechanizmai atpalaidavo jį kaip energijos šaltinį bei jos perdavimo priemonę; automatai likviduoja rankinį darbą, reguliuojant gamybinius procesus, ir vis labiau pradeda pavaduoti žmogų kai kuriose protinio darbo rūšyse. Tai galutinai objektyvizuoja gamybinius procesus, t. y. atpalaiduoja juos nuo subjektyvių žmogaus savybių poveikio ir kelia juos į tokią gamybinių jėgų išsivystymo pakopą, kada automatai bus gaminami ne trijų grandžių mašinomis, o analogiškomis automatinėmis priemonėmis. Tokiomis sąlygomis, vykstant techninei pažangai, stambios materialinės gamybos sferos suartėja industrializavimo pagrindu ir susilieja į nenutrūkstamą visuomeninės gamybos procesą; savo ruožtu gamybinių procesų nenutrūkstamumas yra būtina sąlyga pereiti prie automatiškai valdomos visuomeninės gamybos sistemos. Ir jeigu visos visuomenės mastu daliniai gamybiniai procesai visiškai automatizavimo pagrindu susilies į vientisą produkto kūrimo procesą, kaip dabar yra atskiros įmonės ribose, tai reikš **materialinę gamybą be bendrojo darbo pasidalijimo**, materialinę gamybą pavidalu milžiniškų funkcinių kompleksų, kurie egzistuos kaip neatsiejamai tarpusavyje susijusių gamybinių procesų visuma. Tokių gamybinių kompleksų funkcionavimas bus palaikomas jų vidinių ryšių pagalba. Siems ryšiams gausėjant ir plečiantis, specialusis visuomeninio darbo pasidalijimas gilės ir vystysis tolesnio gamybos šakų ir įmonių bei jų kompleksų specializavimo pagrindu. Savo ruožtu specializavimas, kaip viena darbo pasidalijimo formų, tampa vienu svarbiausių rodiklių, apibūdinančių darbo visuomeninio pobūdžio vystymąsi. Leninas rašė, kad gamybos „visuomeninis būtinai reikalauja įvairių gamybos proceso funkcijų specializacijos, jų pavertimo iš suskaldytų, pavienių, pasikartojančių atskirai kiekvienoje įmonėje, besiverčiančioje šia gamyba,— į suvisuomenintą, susikcentravusią vienoje, naujoje įmonėje ir skirtas visos visuomenės reikmėms tenkinti“ (Raštai, t. 1, p. 82).

Automatizuotoje visuomeninėje gamyboje automatinės staklės ir automatinės linijos, skirtos įvairiarūšiams produktams gaminti, bus pagrįstos bendrais konstrukciniais bei technologiniais principais, turės bendrus energijos šaltinius, veiks pagal bendras schemas ir dėsnius. Šis bendrumas sudaro sąlygas darbininkams įvaldyti ne tik vienas stakles ar liniją, bet ateityje — viso cecho, įmonės įrengimus, kas keičia iš esmės darbo pobūdį ir profilį. Šiuo požiūriu (būtent darbo vietų specifikos išnykimo požiūriu) galima būtų daryti prielaidą, kad išnyks darbo pasidalijimas tarp darbo vietų — pavienis darbo pasidalijimas. K. Marksas laikė, kad „darbo pasidalijimo manufaktūros viduje materialinė prielaida yra tam tikras skaičius vienu metu dirbančių darbininkų; darbo pasidalijimui visuomenės viduje tokį pat vaidmenį vaidina gyventojų skaičius ir jų tankumas. . .“ (1, p. 316). Aišku, kad darbo pasidalijimo visuomenės mastu materialinė prielaida išnykti negali, tuo pačiu negali išnykti ir pats visuomeninis darbo pasidalijimas. Tuo tarpu įmonėje (nors K. Marksas dėl istorinių sąlygų mini tik manufaktūrą) darbo pasidalijimo prielaida ilgiamui nevidins jokie vaidmens, nes darbuotojų skaičius automatizuotose įmonėse bus ribotas ir jų darbo specifiskumas pasireikš ne betarpiškai konkrečiomis funkcijomis, o netiesiogiai jų reguliuojamų ir prižiūrimų automatinų procesų rezultatų įvairovę. Beje, jau dabartiniu metu viena iš naujų gamybos organizavimo formų tampa kompleksinės brigados, kuriose išsiplečia kiekvieno darbininko veiklos sfera. Jas galima laikyti besimodifikuojančio pavienio darbo pasidalijimo užuomaz-

ga. Kalbant apie asmenybės vystymąsi ir žmones, kurie „moka viską dar-
ryti“, reikia manyti, kad gamintojai visuomet turės apsiriboti kad ir
plačia, bet apibrėžta veiklos sfera, nes tai bus ekonomiškai tikslinga, ri-
bojama žmogaus objektyvių galimybių ir būtina jo patyrimui gilinti bei
įgūdžiams ugdyti. Visos kitos problemos, susijusios su neigiamomis dar-
bo pasidalijimo savybėmis, išsispres, veikiant darbo kaitos dėsniai, dėl
kurio, mūsų nuomone, darbo pasidalijimas jokiū būdu neišnyks apskritai,
o liks greta modifikuoto darbo pasidalijimo. „Revoliuciniai elementai,
kuriems teks pašalinti **senąjį** (pabraukta mano — L. J.) darbo pasidaliji-
mą, . . . užuomazgine forma jau slypi šiuolaikinės. . . industrijos sąlygose. . .“
Atrodytų, kad nereikia abejoti F. Engelso žodžių „šiuolaikinė indus-
trija“ („Anti-Diuringas“, p. 257) taiklumu mūsų laikams apibūdinti: nuo
XIX a. pabaigos beveik iki mūsų dienų pramonės vystymuisi buvo dau-
giau būdingi kiekybiniai poslinkiai, ir, tik automatizuojant gamybinius
procesus, pasireiškia kokybiniai pakitimai.

Automatizavimo sąlygomis „įrankio sugebėjimas dirbti atpalaiduoja
nuo tų apribojimų, kuriuos jam uždeda žmogaus jėgos ryšys su darbinin-
ko asmeniu. Tuo būdu pašalinama ta techninė bazė, kuria remiasi darbo
pasidalijimas manufaktūroje. Todėl vietoj jai būdingos specializuotų dar-
bininkų hierarchijos automatiniam fabrike pasireiškia tendencija išly-
ginti arba niveliuoti. . . darbus. . . vietoj dirbtinai sukeltų skirtumų tarp
dalinų darbininkų įgauna persvarą natūralūs amžiaus ir lyties skirtumai“
(1, p. 375).

Dėl to neišvengiamai tenka paminėti akademiko S. Strumilino nuomo-
nė, kad pilnai automatizuotoje įmonėje specializuojamos mašinos, o ne
žmonės; ir, esant vienuarūšėms mašinoms, naujasis darbo pasidalijimas
vyks jau tarp mašinų ir jų sistemų, sujungtų į automatines linijas, o ne
tarp svarbiausių gamybos agentų — gamintojų (18, p. 43). Mūsų
nuomone, sutikti su šiuo teiginiu reikštų apskritai iškreipti visuomeninio
darbo pasidalijimo kaip gamybinio santykio prasmę ir manyti, kad šie
santykiai gali susiklostyti ir tarp daiktinių gamybinių jėgų elementų.

Cia gali iškilti klausimas ar tokia visuomeninio darbo pasidalijimo
vystymosi perspektyva, būtent bendrojo ir pavienio darbo pasidalijimo
modifikacija, nereikš tam tikra prasme grįžimo atgal, bendruomeninės
darbo organizavimo formos atkartojimo? Reiktų prisiminti žinomą filoso-
finį teiginį apie vystymosi judėjimą spirale; matyti, tai liečia ir visuo-
meninio darbo pasidalijimo raidą. V. Leninas apie tai rašė: „Vystymasis,
lyg kartojas jau praeitas pakopas, bet kartojas jas kitaip, aukštesnėje
bazėje („neigimo neigimas“), vystymasis, taip sakant, spirale, o ne tie-
siaja linija. . .“ (Raštai, t. 21, p. 38).

Taigi gamybos priemonių vystymasis vyksta kaip tam tikri diferen-
ciacijos ir integracijos procesai, kuriuos savo ruožtu atspindi visuomeni-
nio darbo pasidalijimo, kaip gamybinių jėgų būvio charakteristikos, vys-
tymasis. Specialiojo ir vienetinio darbo pasidalijimo susilieėjimas, jų sin-
tezė vienoje darbo pasidalijimo formoje, profesijos ir specialybės sintezė
tam tikrame integruotame reiškinyje ar sąvokoje — tai procesai, kurie
lydi vis gilesnį gamybos specializavimą. Kuo žemesnis techninis gamybos
lygis, tuo glaudesnis ryšys tarp gamybos specializavimo ir darbo specia-
lizavimo. Vykstant technikos pažangai, šis ryšys nyksta; tam tikroje pa-
kopoje vis detalesnį gamybos specializavimą lydi darbo funkcijų išsiplė-
timas, jų sudėtingumo didėjimas bei pavienio darbo pasidalijimo išny-
kimas.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

1. K. Marksas. „Kapitalas, t. I, Vilnius, 1957, XI, XII, XIII skirsniai.
2. TSKP XXIV suvažiavimo medžiaga, Vilnius, 1971.
3. А. Я. Берри. Специализация и кооперирование в социалистической промышленности, М., 1955.
4. А. Я. Берри, А. С. Толкачев. Материально-техническая база коммунизма, М., 1960.
5. Г. И. Граник, В. И. Громов. Отраслевое и территориальное разделение труда, М., 1970.
6. В. Корниенко. Общественное разделение труда в период перехода к коммунизму, М., 1963.
7. А. И. Ноткин. Материально-производственная база социализма, М., 1954.
8. И. Судеревский. Проблемы разделения труда, М., 1963.
9. Л. Д. Логвинов. Общественное и техническое разделение труда в период развернутого строительства коммунизма.— Сб. «Некоторые актуальные вопросы марксистско-ленинской теории», М., 1963.
10. С. П. Дьяченко. Специализация социалистического общественного производства — закономерность его развития, Новочеркасск, 1968, стр. 3, 11.
11. А. Поликарпова. Специализация и кооперирование в промышленности, Тула, 1962.
12. В. П. Черных. Влияние специализации на уровень производительности труда, М., 1965, стр. 5.
13. И. Н. Виноградов. Уничтожение порабощающего характера разделения труда при социализме.— «Труды Ленинградской лесотехнической акад. им. С. Кирова», секция общ. наук, 1959, вып. 88.
14. С. Григорьян. Производительные силы общества: сущность и основные элементы.— «Экономические науки», 1972, № 4.
15. Е. Я. Ефремова. Место общественного разделения труда, его специализация и кооперирование в способе производства.— «Вестник Московского ун-та», сер. экон., философ., 1960, № 3.
16. Д. П. Кайдалов. Разделение труда в настоящем и будущем.— «Вопросы экономики», 1961, № 9.
17. И. Сигов. Разделение и перемена труда при переходе к коммунизму.— «Социалистический труд», 1962, № 5.
18. С. Т. Струмилин. Коммунизм и разделение труда.— «Вопросы философии», 1963, № 3.
19. В. С. Давыдов. Теоретические основы специализации как формы общественно-го разделения труда в сельском хозяйстве, Автореферат канд. дис., Воронеж, 1968.
20. В. А. Лозовой. Сущность, формы проявления и исторические этапы развития общественного разделения труда, Автореферат канд. дис., М., 1966.

К ВОПРОСУ О КАТЕГОРИЯХ ОБЩЕСТВЕННОГО РАЗДЕЛЕНИЯ ТРУДА И СПЕЦИАЛИЗАЦИИ ПРОИЗВОДСТВА

А. ЮРГЕНЕ

Резюме

В данной статье автор ставит перед собой задачу определить место общественного разделения труда в системе категорий политической экономики и природу этого экономического явления в процессе общественного производства, так как в экономической литературе этот вопрос до сих пор окончательно не выяснен.

В высказываниях экономистов по этой проблеме можно выделить три позиции: во-первых, ряд авторов считает общественное разделение труда элементом производительных сил, что, видимо, объясняется особенно тесной связью разделения труда с производительными силами как момента организации последних; во-вторых, некоторые экономисты, не найдя определенного места данной кате-

гории в системе производительные силы — производственные отношения, считают его неким промежуточным звеном; третья позиция — общественное разделение труда является составной частью системы производственных отношений общества. Автор статьи, придерживаясь последнего мнения, дополнительно выдвигает следующие аргументы: во-первых, общественное разделение труда, являющееся одним из основных моментов организации производства, полностью зависит от формы собственности на средства производства и подвержено революционным преобразованиям, характерным именно для производственных отношений; во-вторых, общественное разделение труда отражает как количественное соотношение между различными видами труда в процессе организации общественного производства, так и качественные отношения в сфере социальной жизни общества. Реализация отношения общественного разделения труда состоит в диалектическом синтезе дифференциации и интеграции частичных производственных процессов. Связь между категориями «разделение труда» и «специализация производства» состоит именно в том, что специализация является практической формой дифференциации как одной из сторон общественного разделения труда.